

Селезень С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

ПОНЯТТЯ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено вивченню поняття відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням роботодавцем трудових прав працівника. Особлива увага приділяється аналізу поняття «відшкодування» та порівняння його із терміном «компенсація» та поняття «моральна шкода» і зіставлення його із терміном «немайнова шкода», робляться висновки про можливість їх використання в якості синонімів у науці та в законодавстві.

Ключові слова: відшкодування моральної шкоди, компенсація моральної шкоди, моральна шкода, немайна шкода, трудові права, трудові правовідносини.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми є очевидною з огляду на два чинники: по-перше, поняття «відшкодування моральної шкоди» до сих пір не було предметом комплексного дослідження в рамках доктрини трудового права, ціллю якого було б формулювання визначення цього поняття, що, зважаючи на важливість правильного розуміння цього терміну в науці та практиці, є неприпустимим. По-друге, в умовах поглибленої євроінтеграції та реформування трудо-правових відносин в Україні за прикладом розвинутих європейських держав, зважаючи також на триваючу реформу трудового законодавства, потребується переосмислення поняття «моральна шкода в трудовому праві» та законодавче закріплення поняття «відшкодування моральної шкоди в трудовому праві», що можна реалізувати в новому ТК України, який планується прийняти в найближчому майбутньому.

Сприятиме досягненню поставленої мети в процесі наукового пошуку звернення до суміжних галузей права, аналіз точок зору спеціалістів, науковців з цього питання (таких як М.І. Брагінський, М.І. Вігрянський, О.Б. Гупаловська, О.Б. Ерделевський, Т.С. Крисань, О.В. Кузнецова, І.В. Лагутіна, В.Д. Чернадчук), вивчення положень нормативно-правових актів.

Метою статті є дослідження поняття відшкодування моральної шкоди в трудовому праві, тобто у випадках, коли трудові права працівника порушує роботодавець і в результаті цього працівнику завдається моральна шкода, яка підлягає відшкодуванню.

Право на відшкодування моральної шкоди в нашій державі отримало законодавче закріплення лише після розпаду колишнього СРСР та відновлення незалежності України – у 1992 році, коли було прийнято Закон України «Про охорону праці», та в 1993 році, коли в Цивільний кодекс УРСР було внесено зміни в ст. ст. 6, 7 та доповнено ст. 440–1. Так, на законодавчому рівні вперше в рамках трудового законодавства було передбачено відшкодування моральної шкоди, заподіяної трудовим каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків; законодавець також сформулював поняття моральної втрати як страждань, заподіяних працівникові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інші негативні наслідки морального впливу.

Ще до прийняття Основного Закону 1996 року питанню відшкодування моральної шкоди в трудовому праві також було присвячено п. 6 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 року. Окрім цього, п. 5 документу (у першій редакції) зверталась увага національних судів на те, що питання відшкодування моральної шкоди на момент прийняття зазначеної постанови регулюються законодавчими актами, введеними в дію в різні строки, відповідно суду необхідно в кожній справі з'ясувати характер взаємовідносин сторін і встановлювати, якими правовими нормами вони регулюються, чи допускає відповідне законодавство відшкодування моральної шкоди при цьому виді правовідносин, коли набрав чинності законодавчий акт, що визначає умови і порядок відшкодування моральної шкоди в цих випадках, та коли були вчинені дії, якими заподіяно цю шкоду.

На сучасному ж етапі законодавець визнає, що право на відшкодування моральної шкоди є однією з гарантій захисту й інших прав і свобод. Це право прямо передбачене Конституцією України та знайшло своє юридичне закріплення в значній кількості інших законодавчих актів. Водночас жоден із них не містить не лише визначення загального поняття розгляданого права, але й загального поняття самої моральної шкоди. Такі акти розкривають зміст моральної шкоди лише стосовно регульованих ними галузевих правовідносин. Тому поряд з відносною уніфікацією поглядів щодо самої можливості відшкодування моральної шкоди чітко простежуються відмінності в інтерпретації такої можливості в різних галузях права. Питання відшкодування моральної шкоди розглядаються в конституційному, цивільному, трудовому, кримінально процесуальному праві України. Такий стан речей дає підстави говорити про «необхідність нового, більш широкого підходу до права людини на компенсацію моральної шкоди».

Виходячи з того, що заподіяння (наявність) моральної шкоди – це наявність негативних змін у психічній сфері працівника внаслідок усвідомлення факту порушення його трудових прав, що завдає йому душевних, психічних або фізичних страждань [1, с. 8], не можна говорити й про те, що моральну шкоду можливо повністю усунути, відновивши здоров'я і душевну рівновагу потерпілого, оскільки відшкодувати її просто неможливо. Людські страждання неможливо оцінити в грошовому вираженні, тим більше що емоційний стан людини, її переживання, реакції на заподіяну моральну шкоду не завжди яскраво виражені, часто зовні відносно спокійна людина може відчувати найглибші страждання. Допустимо, як зазначає І.В. Лагутіна, лише «в певному сенсі компенсувати моральну шкоду, чим і пояснюється доцільність використання саме цієї юридичної конструкції» [2, с. 196]. У цьому і полягає природа відшкодування моральної шкоди як самостійної форми відповідальності в трудовому праві – не у відновленні, а у відшкодуванні (саме в «компенсації», а не в «відшкодуванні» в сенсі цих понять) шкоди порушником.

Окрім цього, слід зазначити, що чинне законодавство не дає визначення поняттю «відшкодування моральної шкоди в трудо-

вому праві». Що стосується доктрини права, то в ній вже існують дослідження, в яких вчені робили спроби сформулювати дефініції поняття «відшкодування моральної шкоди».

Так, на думку Т.С. Крисань, компенсація (відшкодування) моральної шкоди являє собою можливість людини, якій заподіяно моральну шкоду внаслідок порушення її природних прав і свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або послаблення в неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутись до компетентних державних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов'язку [3, с. 218].

В.Д. Чернадчук розглядає відповідальність за заподіяну порушенням трудових прав моральну шкоду як покладання на власника або уповноважений ним орган невідгдних майнових наслідків, пов'язаних із застосуванням до нього санкцій у грошовій або іншій матеріальній формі, що застосовуються незалежно від заподіяння майнової шкоди на користь працівника [1, с. 7]. О.В. Кузнецова вважає, що відшкодування моральної шкоди – це компенсація за перенесені особою страждання, за порушення його психічного благополуччя [4, с. 11]. М.І. Брагінський та М.І. Вітрянський відносять компенсацію (відшкодування) моральної шкоди до таких способів захисту прав учасників договірних відносин, які мають на меті відновлення порушеного права та/або компенсацію витрат, що їх зазнала особа у зв'язку із порушенням її права [5, с. 779].

З вищенаведених визначень поняття «відшкодування моральної шкоди» можна зробити наступні висновки:

1) у рамках доктрини права поняття «відшкодування моральної шкоди» у широкому сенсі можна розуміти в трьох аспектах: як компенсацію за завдану моральну шкоду працівнику; як самостійний, особливий та універсальний вид відповідальності роботодавця; як спосіб захисту прав працівника у трудових правовідносинах;

2) у багатьох авторських дефініціях терміну «відшкодування моральної шкоди» містяться суперечливі категорії та поняття, що, на думку окремих вчених, є відверто хибним. Дійсно, лише з вищенаведених авторських дефініцій вчених ми бачимо, що в доктрині права (так само і в законодавстві) досить часто вчені отожднюють поняття «відшкодування моральної шкоди» та «компенсацію моральної шкоди». Так, погоджуємось із О.Б. Гупаловською, яка вважає, що юридичне значення поняття «компенсація» в контексті моральної шкоди істотно відрізняється від «відшкодування». Проте не погоджуємось із тим, що різниця в цих термінах полягає в тому, що моральна шкода не підлягає відновленню, тобто компенсувати її неможливо, а припустимим є лише відшкодувати втрати немайнового характеру в разі порушення права власності. При цьому вчена звертає увагу на отожднення в доктрині права та в законодавстві понять «моральна» та «немайнова шкода», розмежування яких, на думку вченої, у цивілістиці видається достатньо аргументованим: термін «моральна шкода» слід застосовувати виключно щодо фізичної особи, «немайнова шкода» – щодо аналогічних втрат юридичної особи [7, с. 17].

Що стосується розуміння розбіжності понять «компенсація» та «відшкодування», то слід відмітити, що в цьому питанні ми погоджуємось із тим, що сама по собі компенсація найбільш наближена до сутнісної природи зазначеного процесу, оскільки основним принципом відшкодування є повнота (таке більшою мірою можливе в процесі відшкодування матеріальних збитків/шкоди), що прямо не застосовне до такого явища, як моральна шкода, психічні страждання тощо. Так, якщо для випадків

заподіяння майнової шкоди і шкоди життю та здоров'ю (у частині майнових наслідків) розмір відшкодування припускає вартісну еквівалентність розміру відшкодування заподіяному шкоди, то в разі заподіяння моральної шкоди принцип еквівалентності, який внутрішньо притаманний приватному праву, не спрацьовує, що зумовлює особливий спосіб приватно-правового захисту порушених прав. Зокрема, із змісту цивільного законодавства випливає, що до компенсації моральної шкоди повинен застосовуватися принцип більш «низького», у порівнянні з принципом еквівалентності, рівня – принцип адекватності (відповідності). Дійсно, якщо розмір компенсації не може бути еквівалентний розміру шкоди в силу специфіки цієї шкоди, то він повинен хоча б відповідати розміру шкоди: за велику моральну шкоду – більший розмір компенсації, і навпаки [7, с. 16–17].

Зважаючи на те, що «відшкодування» і «компенсація» за своєю суттю є різними юридичними поняттями, при цьому законодавець використовує саме поняття «відшкодування», слід звернути увагу на те, що обидва ці терміни, на нашу думку, не в повній мірі відповідають означеному процесу, а питання в цій проблемі щодо коректності застосування цих понять полягає лише в переліченні і аналізі притаманних їм елементів, що характеризують їх як найбільш наближених до зазначеного процесу. Вважаємо, що термін «компенсація» (компенсувати психологічні страждання не можливо, такі страждання об'єктивно не можуть бути заміщені грошима) є найбільш ближчим до означеного процесу, проте він є таким же умовним, як і поняття «відшкодування» (моральні страждання неможливо відшкодувати по прикладу відшкодування вартості розбитої в магазині вітрини), яке використовується законодавцем і наповнюється по факту ним змістом поняття «компенсація». Незважаючи на різні елементи наближеності цих понять до означеного процесу, використання обох зазначених термінів рівнозначно будуть неодмінно вказувати на один і той же процес.

Також не в повній мірі можна погодитись із позицією О.Б. Гупаловської щодо розрізнення понять «моральна» та «немайнова» шкода, хоча слід погодитись із тим, що використання поняття «немайнова шкода» в якості синоніму «моральна шкода» не зовсім коректне, позаяк термін «немайнова» охоплює термін «моральна». Проте така синонімічність не впливає на природу психічної шкоди та відповідальності за вчинення такої шкоди загалом. Що стосується відшкодування моральної шкоди в рамках трудового права, то використання терміну «немайнова шкода» все ж таки не буде в повній мірі коректним. Таку ж позицію висловив і Пленум ВСУ в абзацах 2 та 3 п. 3 Постанови від 31 березня 1995 року № 4, в яких зазначається, що: 1) моральну шкоду як втрату немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних незаконними діями або бездіяльністю суб'єктів делікту, можуть зазнавати як фізичні, так і юридичні особи; 2) немайнову шкоду як втрату немайнового характеру, що настала у зв'язку з приниженням ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до діяльності потерпілого, можуть зазнавати лише юридичні особи.

Відтак, якщо йде мова про відшкодування майнової шкоди, яку завдав роботодавець працівнику, то не можна говорити про компенсації, ні про відшкодування немайнової шкоди, яка пов'язана із юридичними особами, а саме про відшкодування моральної (психічну) шкоди.

Висновок. Відшкодування моральної шкоди працівнику, заданої роботодавцем, якщо виходити із того, що зазначена

шкода є моральним (або фізичним) стражданням, заподіяним одним суб'єктом трудо-правових відносин іншому протиправними діями чи бездіяльністю, які посягають на належні їм моральні блага (й в інших випадках, передбачених законодавством про працю), то відшкодування такої шкоди в трудовому праві (у цьому сенсі) буде розумітись комплексом компенсаційних заходів щодо відшкодування шкоди потерпілому відповідно до основних принципів компенсації моральної шкоди. При цьому правовідносини з відшкодування моральної шкоди в трудовому праві виникають між роботодавцем та працівником з приводу порушення прав останнього, а об'єктом цих правовідносин є відшкодування, яке роботодавець повинен здійснити на вимогу працівника.

Література:

1. Чернадчук В.Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В.Д. Чернадчук. – Київ, 2001. – 14 с.
2. Лагутіна І.В. Реалізація права працівника на компенсацію моральної шкоди як суб'єктивного трудового права / І.В. Лагутіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2014. – № 8. – С. 196–198.
3. Крисань Т.Є. Правові аспекти відшкодування моральної шкоди у цивільно-правових відносинах / Т.Є. Крисань. // Часопис Київського університету права, 2011. – № 4. – С. 218–221.
4. Кузнецова О.В. Возмещение морального вреда / О.В. Кузнецова. – Москва : Юстицинформ, 2009. – 89 с.
5. Брагинский М.И., Витрянский М.И. Защита прав участников договорных отношений / Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е. / М.И. Брагинский, М.И. Витрянский – Москва : Статут, 2001. – 849 с.
6. Гупаловська О.Б. Відшкодування моральної шкоди – зобов'язально-правовий засіб захисту права власності / О.Б. Гупаловська // Адвокат, 2010. – № 8 (119). – С. 16–21.

7. Эрделевский А.М. Правовое регулирование возмещения морального вреда в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; Семейное право; Гражданский процесс; Международное частное право» / О.Б. Эрделевский. – Москва, 1995. – 20 с.

Селезень С. В. Понятие возмещения морального вреда в трудовом праве

Анотация. Статья посвящена изучению понятия возмещения морального вреда, причиненного нарушением работодателем трудовых прав работника. Особое внимание уделяется анализу понятия «возмещение» и сравнение его с термином «компенсация» и понятия «моральный вред» и сопоставление его с термином «неимущественный вред», делаются выводы о возможности их использования в качестве синонимов в науке и в законодательстве.

Ключевые слова: возмещением морального вреда, компенсация морального вреда, моральный вред, неимущественный вред, трудовые права, трудовые правоотношения.

Selezen S. The concept of moral damages in labor law

Summary. This article is devoted to the study of the concept of non-pecuniary damage caused by the violation by the employer of labor rights. Particular attention is paid to the analysis of the concept of “compensation” and comparing it with the term “compensation” and the concept of “moral hazard” and comparing it with the term “moral harm” conclusions about the possibility of their use as synonyms in science and law.

Key words: compensation of moral damage compensation for moral damages, moral damages, non-pecuniary damage, labor law, labor relations.